

6 tegelijk baas van de regering en symbool van het Nederlandse volk. Met die erfenis, te danken aan zijn voorganger, moest de nieuwe premier leren optornen tegen de koningin. Aanvankelijk stelt hij zich geheel achter haar ideeën op.

Ook hij denkt sterk aan gezagsstructuren. Ook hij is ervan overtuigd, dat na de Tweede Wereldoorlog de grondwet moet worden herzien in een zin die vooral de koninklijke macht uitbreidt. Hij verzet zich tegen verzuiling en politieke "versplintering". Hij erkent het recht van de koningin om ministers te ontslaan "naar welgevallen". Maar midden in de Tweede Wereldoorlog komt de omslag. De premier zal zich hardnekkig verzetten tegen plannen van de koningin om haar onwelgevallige ministers af te danken, al gebeurt dat nog wel in het geval van defensie-minister Dijkhoorn. Ook verzet Gerbrandy zich tegen het zonder meer afdanken van het oorlogskabinet zodra Nederland bevrijd zal zijn.

Over haar terugkeer had koningin Wilhelmina uitgesproken ideeën en daarin kwam het kabinet, vertegenwoordigers van het "oude" Nederland, niet voor. Zij zag zich als haar voorvader Willem I in Scheveningen aan land gaan, verwelkomd door een "voorlopig bewind".

Dat zou bestaan uit de ware representanten van het "vernieuwde" heldenvolk, mensen uit de illegaliteit.

Gerbrandy heeft geleerd tussen twee vuren in te staan. Tussen de koningin en het kabinet dat steeds vaker vond dat Wilhelmina eigenmachtig handelde en langs de rand van de constitutie liep. Gerbrandy bracht zijn collega's dan onder het oog, hoe moeilijk de omstandigheden waren voor de koningin, voor wie ook normale remmen waren weggefallen zoals publieke opinie en parlement. Steeds wees hij ook weer op de grootheid, onverzettelijkheid en visie van de koningin. Dankbaarheid heeft hem dat niet opgeleverd. De koningin wilde hem eigenlijk vanaf 1943 kwijt en heeft hem na zijn aftreden in juni 1945 ook niet meer willen zien.

Achteraf zijn het vaak futiele gevechten geweest tussen koningin en kabinet. Het geloof in dat vage begrip "vernieuwing" werd niet bewaard. Nederland hield zich na '45 bezig met het trauma Indonesië en de wederopbouw.

Maar ondanks die misrekeningen mocht de koningin zich, volgens De Jong, de ware representant van het Nederlandse volk voelen in Londen. Zij ging in haar radiotoespraken tekeer tegen de "aanranders", "verraders" en "moffen". In de overtuiging van het bij het rechte eind hebben in tegenstelling tot de meeste van haar ministers, werd zij gesterkt door Engelandvaarders. Zo kon zij noteren over het naoorlogse Nederland: "Ik neem Regering en gezag zelf in handen..." en: "Ik handhaaf het voorlopig bewind tot ik een kabinet gevormd heb. Handhaaf de staat van beleg..."

Zij vond dus – en De Jong geeft frappante voorbeelden van de strijd om de macht – dat zij het na de bevrijding voor het zeggen moest hebben. Dat was landsbelang, anders zou "het land in dezelfde afgrond ploffen als voor de oorlog".